

SERDAREVIĆEVA LOZINKA ISLAMA – RADITI, POSLOVATI, DJELOVATI: ANALIZA DISKURSA

Ilma DELIĆ
Ilmadelic.19@gmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad tretira tri domene islamske matrice u razumijevanju Muhameda Seida Serdarevića a to su: stilističko-komunikološka, obrazovno-stručna i društveno-institucionalna strategija za društvenu stvarnost muslimana u Bosni i Hercegovini, ili, prema njegovim riječima, za njihovo bivanje. Ovakva podjela Serdarevićevog razumijevanja utemeljena je na analizi tekstova kroz koje se proteže interpretacija njegove *lozinka islama* a koja glasi: *raditi, poslovati, djelovati*. Utvrđeno je da Serdarevićeva *životna historija* danas, u vremenu globalno obnovljenog interesa za pojedinca, doprinosi istraživanju životnog toka kao i ispitivanju odnosa između uzroka i posljedice, te djelovanja i strukture.

Ključne riječi: *životna historija, Muhamed Seid Serdarević, lozinka islama, korisno znanje, institucionalna samokritika*

“Raditi, poslovati, djelovati – to je lozinka islama. Nerad i ljenčarenje islam strašno osuđuje. Ovaj mi put naumpada jedan hadisi-šerif što ga, evo, odmah i bilježim: Innallāhe juhibbulmumine... (Zaista Bog voli vjernika, koji se bavi svojim zanatom i otac je čeljadi, a ne voli ispraznika (besposlenjaka) koji niti je u dunjalučkom niti u ahiretskom poslu.) I kako god treba sticati korisno znanje, tako se treba baviti korisnim radom. Baviti se besposlicom, pače i govoriti ono što u posao ne pristaje (ma la jani), to je predmet strašne osude u islamu.” (M. S. Serdarević, 1915)

Serdarevićeva *životna historija*

Savremeni američki sociolog Norman K. Denzin (r. 1941) spominje kako “postoji mnogo biografskih

metoda ili mnogo načina pisanja o nečijem životu. Svaka forma predstavlja različite tekstualne probleme i ostavlja čitaocu različite poruke i razumijevanja”. (Denzin, 1989: 7) Međutim, izbor jezičkih odrednica/terminologije razlikuje se među disciplinama i u određenoj mjeri denotira različite pristupe. Najčešća razlika se pravi između *životne priče* (life story) i *životne historije* (life history), koju Brian Roberts (Roberts, 2002) pojednostavljuje na sljedeći način: *priča* (life story) je neposredni izražaj autora gdje je narator lično autor (ili pripovjedač, zavisno od forme), dok je *životna historija* (life history) kasniji interpretativni, prezentacijski rad istraživača. Naravno, ovu distinkciju veoma je teško održati u stvarnosti, jer – osoba koja se bavi

nečijom životnom pričom vrši utjecaj na proces njene prezentacije od samog početka, u ovoj ili onoj formi.

Ovdje nam se čini prigodnim postaviti sljedeće pitanje: Zašto su kasniji autori originalnih radova o Serdareviću najčešće konsultirali baš ove njegove članke: “Budimo muslimani” (1915), “Kibur i tevazu / oholost i poniznost” (1904-5) “Samopouzdanje i tevekjul” (1912-13), “Strašivost” (1918), “Istina i Pravda” (1912-13), te, pogotovo, tekst “Misliti svojom ili tuđom glavom” (1913-14), čiji bi zvučni naslovi sastavljeni uglavnom od apstraktnih pojmova mogli ukazivati na to da je njihov autor samo još jedan u nizu *qila wa qala* (“reklakazala”) uleme?

Kako sadržaju ovih tekstova iz naše pozicije možemo pristupiti samo

sa stanovišta Serdarevićeve *životne historije*, ono što objektivnom čitaocu očigledno ne dopušta da ovog autora svrsta u red *qila wa qala* uleme jeste potpuno odsustvo onih citata i diskursa iz repozitorija djela klasičnih islamskih učenjaka, u kojima su oni ovim konceptima prilazili sa pozicija vlastitog aktualiteta. Pored toga, u svim ovdje pobrojanim Serdarevićevim radovima, argumente za svoje tvrdnje ponudio je jedino iz perspektive temeljnih islamskih izvora – Kur’ana i Poslanikovog sunneta. Istina, u članku “Misliti svojom ili tuđom glavom” (1913-14) na početku daje Aristotelovu definiciju čovjeka kao “razumnog zemaljskog bića”. No, ovim Serdarević dodatno potvrđuje svoju apodiktiku lojalnost originalnim temeljima čovjekovog mišljenja čije je razum sredstvo. Budući da su predmet naše analize implikacije Serdarevićeve *lozinke islama*: raditi, poslovati, djelovati, čini se da kompozicijom teksta “Budimo Muslimani” (1915) u kojem je iznio ovu svoju enkripciju otkriva onaj prostor koji se pomenutom lozinkom otključava. Kao da, ustvari, Serdarević iscrtava egzaktnu matematičku jednačinu: raditi + poslovati + djelovati = “Budimo muslimani”.

Raditi

Formulacija naslova Serdarevićevog teksta “Budimo Muslimani” sugerira kako ovaj njegov članak pripada kategoriji vazi-nasihata. Serdarević nije upotrijebio glagolski oblik drugog lica, niti se, pak, sakrio iza infinitiva, što implicira da je vodio računa o utjecaju kontekstualno-lingvističkog aspekta na konačnu recepciju svojih tekstova. Ovakvim stilističkim instrumentom – *budimo* – Serdarević izražava samosvjesnost kada je riječ o poimanju vlastitog identiteta u vremenu prevladavajuće globalne okrenutosti dvadesetog stoljeća prema ideologijama; poručuje kako je i on *prisutan*, kako je *tu*, kako se *ne izdvaja* od svog naroda, kako je i on *jedan od njih*, pa čak ni onda kada mu se taj njegov narod ne sviđa, to

jest, kada mu se nije sviđala “zaostalost našeg muslimanskog elementa u kulturnom i prosvjetnom pogledu”; ne izdvaja se ni onda kada mu upućuje kritiku.

Već iz ove njegove rečenice o društvenoj krizi muslimana u Bosni i Hercegovini kojom započinje svoj tekst jasno se otkriva pozicija njegovog autora: reformatorski usmjerena misao prema kojoj je orijentirao svoj rad. Ako imamo na umu da je članak objavljen u *Kalendaru Gajreta za 1915*, lahko se povlači paralela kojom se Muhamed Seid Serdarević pridružuje svojim vršnjacima u islamskom mišljenju i vjerskoprosvjetnom djelovanju – uredništvu i redakciji bosanskohercegovačkih preporodno-prosvjetiteljskih časopisa *Tarik*, *Biser*, *Misbah*, *Behar* i *Gajret*. Ovi časopisi tada nisu bili ništa drugo osim “produžena ruka” modernističko-reformističke škole Muhammeda Abduhija i Rešida Ridaa iz Egipta i njenog službenog glasila, čuvenog islamskog časopisa *El-Menar* (1898–1940).

Poslovati

Reformatorska pozicija Muhammeda Seida Serdarevića nije bila tek označeni ured sa dekorativnim ornamentima islamske umjetnosti u čiju je estetsku komponentu ulazio kaligrafski ispis kur’anskog ili hadiskog teksta. Pod ovim mislimo na one kur’anske ajete ili hadise poslanika Muhammeda, a.s., koji su se, u cijelosti ili parcijalno, koristili kao slogani promotora preporodnih, revivalističkih, reformističkih i modernističkih ideja tog doba.

Iz redova koje je ispisao za života u kome je, prema biološkoj starosti, u momentu smrti još uvijek bio na njegovom pragu (prisjetimo se da je na ahiret preselio sa svega trideset i šest godina), zaključuje se kako je Serdarević analizirao probleme koji su u kauzalnoj vezi s devijantnim društvenim pojavama koje je precizno detektirao (kao što su, na primjer: ubistvo, krađa, otimačina, kriva zakletva, objeda, blud, prostitucija, alkoholizam, igranje novcem i

dr.), na način da argumenti Kur’ana i sunneta izravno budu kontekstualni fundament problemskih konkretnih odgovora.

To se veoma decidirano oslikava u njegovom apelu muslimanima u Bosni i Hercegovini u kome – kada odgovara na pitanje “Šta još od nas islam traži?” – on kaže: “Traži da se obrazujemo i da stičemo znanje”. (1915: 29) Ovo dalje potkrepljuje lapidarnim iznošenjem stavova Kur’ana i sunneta prema “znanju i znanim ljudima uopće”. Pri tome ove islamske pozicije koristi kao pretpostavku za “stjecanje onog znanja od kojeg ćemo imati koristi za život, za dunjaluk, a tako i za ahiret, jer za oboje treba znanja”.

Primjećujemo kako Serdarević akcenat stavlja na *‘ilmi nafi* (korisno znanje). Arapsku riječ *‘ilm*, u poznatoj dovi Muhammeda, a.s., čija je autentičnost ocijenjena najvećim stepenom veraciteta, prevodi kao znanje, a ne nauka. Na ovu dovu Serdarević se svome tekstu ovako referira na sljedeći način: “Allahummen-feani... Bože, okoristi me onim što si me naučio i nauči me ono što će mi koristiti i primakni mi znanja!”

Ovdje Serdarevića vidimo kao protagonistu tzv. *funktionalnog znanja* koje u širem smislu podrazumijeva one vještine ili znanja relevantna za svakodnevni život i za uspostavljanje kvaliteta života. Ovim nipošto ne imputiramo njegovu okrenutost prema fenomenu koji je u epohi konzumerističkog kapitalizma poznat kao *instrumentalizacija znanja* i vide-nju ovog fenomena na način da je u ambivalentnom odnosu prema pojmu znanja iz perspektive njegovog ontološkog razumijevanja. Naprotiv, ovakvo Serdarevićevo poimanje pojma znanja fundamentalno je ontološkog karaktera. Argumente za ovu našu tvrdnju nalazimo u činjenici da *korisno znanje* Serdarević genealoški razumijeva kao kategoričku vjersku naredbu “koju izostaviti znači počinuti veliki grijeh” – to jest, reperkusija izostanka korisnog znanja inherentno je eshatološka. Pošto ovim utječe na konstituciju pojedinca kao subjekta, time je ono automatski oslobođeno

svoje instrumentalne ideje, kao i redukcije samo na pragmatično znanje na čemu je, prema francuskom filozofu Michelu Foucaultu, zasnovana modernost lišena ideje o znanju kao procesu transformacije individue.

Obojen primarnim potrebama vremena u kome je živio, na osnovu njegovih riječi kako treba “da svaka potrebna i korisna znanost bude zastupana i imala svojih nosilaca u ljudskom društvu, odnosno u pojedinim narodima i drugim ljudskim skupinama”, te kako je to “po islamu dužnost (farzi kifaje), koju izostaviti znači počiniti veliki grijeh” (1915:30), dodatno zaključujemo kako je ovaj proaktivni alim zauzeo jedan holistički pristup islamskom konceptu znanja. Njegov konceptualni okvir obuhvata opći interes (maslehu) na način da zanemarivanje ovog interesa u smislu “izostanka korisnog znanja” spada u kategoriju činjenja velikih grijeha.

Također, čini se zanimljivim spomenuti kako Serdarević, zauzet bavljenjem i traganjem za odgovorima na one probleme koji su bili tu, tada, oko njega – osamnaest godina u 19. i isto toliko u 20. stoljeću – nije dubinski tretirao koncept ‘ilma u njegovom *širem smislu*, kako to, recimo, pola stoljeća kasnije čini američki intelektualac njemačkih korijena Frantz Rosenthal (1914–2003) koji, također, arapsku riječ *‘ilm* prevodi kao znanje kada govori o *trijumfalizaciji znanja*. Ovdje se pod *širim smislom* misli na onaj smisao koji je obuhvatan i nije ograničen na nauku. Možemo reći da se Serdarević samo načelno dotiče ovakvog koncepta znanja, razumijevajući kako je “u prvom redu nužno znati i naučiti ono od čega treba očistiti svoj um, srce i dušu i čime ih treba uresiti”. Moralni preporod (islah) Serdarević razumijeva na način da se “duša treba nagizdati raznim dobrim i vjerom pohvaljenim djelima, među koje spadaju, u prvom redu, sve vjerske dužnosti”, tj. ono što se u kur’anskoj hermeneutici označava područjem normativne egzegeze Kur’ana (tefsir ajat el-ahkam). Prema Serdareviću, pored moralnog, ono je eksplicitno vezano i za kulturni i ekonomski razvoj. Evo autorovih

riječi: “Recite mi sada, zar nije najveća i najpreča dužnost da porade ti Muslimani na tome da se izvuku iz onoga kala i ništavosti (zilleta), u koju su svojim neislamskim postupkom pali, pa da se dignu kulturno, moralno, ekonomski, jednom riječi: u svakom pogledu, kako bi oni, a potom i njihova vjera drugima imponirali! Recite mi, nadalje, zar ne bi na te ljude mrko pogledali hazreti Pejgamber (s.a.v.s.) – da ustane pa da vidi šta su učinili od sebe i koliko su ponizili din što ga je on propovijedao? Je li Svevišnji Bog draži od svih ljudi koji svojim halom opovrgavaju Njegove uzvišene riječi: Velillahil’izzetu...” (1915:33)

Djelovati

Jednako kao i Rosenthal, Muhamed Seid Serdarević među kategorije *tijumfaliziranog znanja* ubraja i zahtjev islama za njegovom društvenom dimenzijom. Rosenthal istražuje ulogu znanja kroz cjelokupnu kulturu učena u muslimanskom društvu, kulturu koja uključuje *‘ilm* (znanje), *‘amel* (djelovanje ili rad) i *edeb* (bonton). Pri tome ga analizira kao društvenu snagu na koju treba računati u kontekstu njegove dominacije u svim aspektima muslimanskog intelektualnog, duhovnog i društvenog života, jer – takvo znanje *trijumfira* među obrazovanim slojevima i daje ton ostalima. S druge strane, plan djelovanja Muhameda Seida Serdarevića podrazumijeva implementaciju društvene dimenzije znanja pri čemu – za razliku od Rosenthala – Serdarević ide obratnim putem: on insistira na “prosvjećivanju mase” i njenom intelektualnom “podizanju”, a to sve s ciljem da “svojom glavom misli i prosuđuje, a da se za drugim, često svojim krvnim ali pritajenim neprijateljem, ne povodi”. (1913-14:338) Prema Serdareviću, *pritajeni neprijatelj* u ovom slučaju je pojava odsustva moralnog kredibiliteta kod društveno odgovornih osoba. On ovdje, ustvari, govori o zloupotrebi položaja “obrazovanih, razboritih i u mišljenju samostalnih ljudi” među pripadnicima “ehlul-halli vel-akda koji bude do skrajnosti demoraliziran pa,

ugađajući svojim ličnim prohtjevima i interesima, zapostavi i uništi opće interese, interese mase”. O društvenoj dimenziji islamskog koncepta znanja Serdarević više kaže sljedeće:

“Islam, dalje, traži od nas još i rad te poučavanje drugih. Nije dosta, veli, znati, nego treba i raditi. Naučiti nešto korisno pa to raditi te još i druge o tome podučiti to je nešto što se u islamu ne može dosta nahvaliti. Dužan je čovjek da ono što znade i drugome kaže, osobito ako ga on pita. Kriti svoje znanje i vještine, kako se drugi, osobito koji žele to znati, neće pomoći po islamu je žestoko osuđeno. Prema tome su naši činovnici, učitelji, muallimi, muderrisi, đaci, taleba, jednom riječi: sva naša inteligencija dužni da narod bilo u gradovima, bilo u selima, poučavaju u svemu onome što je za njega korisno. I kad bismo mi, koji sačinjavamo inteligenciju našega naroda vršili dužnost kako valja, naš bi narod zaista bio sretan.” (1915: 30)

U ovom citatu nedvosmisleno se reflektira Serdarevićeva institucionalna samokritika. Pored toga, nadaje se zaključak o islamski utemeljenoj potrebi institucionalne forme aplikativne komponente znanja relativno potrebama društvenog konteksta. Kao takvo, ono će ispuniti najvažniji kriterij za klasifikaciju znanja u islamskom svjetonazoru: korisnost i funkciju promocije općeg dobra. Znanje drugačije od ovog, tj. znanje koje nije *korisno* i koje za rezultat nema *koristan rad*, Serdarević naziva “besposlicom” i posmatra ga kao “predmet strašne osude u islamu”.

Zaključak

Iz navedenog, možemo reći da *lozinka islama* Muhameda Seida Serdarevića – raditi, poslovati, djelovati – obuhvata sljedeće tri domene: stilističko-komunikološku, obrazovno-stručnu i društveno-institucionalnu strategiju za stvarnost muslimana u Bosni i Hercegovini ili, prema njegovim riječima, za “bivanje muslimanima”. Na kraju, da odgovorimo na pitanje s početka ovog rada. Gore pobrojani Serdarevićevi tekstovi odraz su jednog kreativno angažiranog problematiziranja

koje nije cilj samome sebi, pa time nisu ni temporalno iscrpivi. Iako je njegov diskurs pripadao reformatorsko-obnoviteljsko-prosvjetiteljskom trendu islamskog mišljenja, njegov idžtihad nije bio onaj "idžtihad" koji i počinje i završava trivijalnim zahtjevima za kreativnim mišljenjem i neprekidnim insistiranjem na njegovom korištenju. To također nije bio ni onaj "idžtihad" čiji krajnji domet predstavljaju razne varijante eksplicitne ili implicitne kritike lošeg društvenog položaja muslimana generalno. Smatramo da je takav kontinuirani "idžtihad" veći taklid od taklida u njegovom tradicionalnom razumijevanju.

Jasnoća Serdarevićevih tekstova, kao i odvažnost i beskompromisnost u artikuliranju argumenata, refleksija

je njegovog samopouzdanja. Ovakvo samopouzdanje Serdarević, u fenomenološkom smislu, razumijeva kao intrinzično svojstvo pouzdanja u Boga (tevekkula), a izražava ga – između ostalog – u hrabrosti da stvari nazove njihovim imenima. Proktivna snaga njegovog djelovanja bila je neumoljiva. Činjenicom da je relevantnost njegovih radova i danas, 140 godina od rođenja i 104 godine nakon njegove smrti, neposredno svježija, zaključuje se kako Serdarević predstavlja svojevrsni arhetip čija *životna historija* sadrži bogat izvor podataka. Tako dobijeni podaci omogućavaju istraživačima da istraže životni tok, kao i da ispituju odnose između uzroka i posljedice, te djelovanja i strukture.

Iako za neke autore istraživanje *životne historije* reflektira okretanje od objektivnosti i privilegiranje subjektivnosti i pozicioniranosti (Riessman, 2001), evidentno je da je ovaj metod nezaobilazan u kontekstu savremenih biografskih pristupa. Globalno obnovljeni interes za pojedinca u širem smislu, koji odražava tzv. popularist shift (popularističku smjenu) i povezuje se s postmodernizmom (Paerregaard 1998), u kontekstu bosanskohercegovačkog islamskog diskursa doprinio bi popularizaciji metoda *životne historije* (life history method) kada je riječ o intenziviranom bavljenju životnim iskustvima i pitanjem najboljeg načina za njihovo otkrivanje.

Literatura

Denzin, Norman Kent (1989). *Interpretive Biography*. London & New Delhi: Sage Publications.
Paerregaard, Karsten (1998). "Intercepting local lives in a global world: the use of life histories in the research of poverty." In *In Search of Alternatives: Poverty, the Poor and Local Organisations*. Copenhagen: Centre for Development Research, Local Organisation and Rural Poverty Alleviation Research Project (CDR Working Paper 98.10). http://www.cdr.dk/working_papers/wp-98-10.htm.
Riessman, Catherine Kohler (2001).

"Analysis of Personal Narratives." In *Handbook of Interviewing*. London: Sage.
Roberts, Brian (2002). *Biographical Research*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.
Serdarević, Muhamed Seid (1904-5), "Kibur i tevezu / oholost i poniznost". *Behar: list za pouku i zabavu*. God. V, br. 7, str. 102-103. i br. 8, str. 115-118.
Serdarević, M. S. (1912-13). "Istina i pravda". *Biser: list za širenje prosvjete među muslimanima u BiH*. God. I, br. 6, str. 99-101; br. 7, str. 122-124; br. 8, str. 147-150; br. 9, str. 151-152.
Serdarević, M. S. (1912-13). "Samo-

pouzdanje i tevekkul". *Biser: list za širenje prosvjete među muslimanima u BiH*. Br. 4, str. 51-53.
Serdarević, Muhamed Seid (1913-14). "Misli svojom ili tuđom glavom". *Biser: list za širenje prosvjete među muslimanima u BiH*. God. II, br. 22, 23 i 24, str. 336-338.
Serdarević, M. S. (1915). "Budimo muslimani". *Kalendar Gajreta za 1915*, str. 27-35.
Serdarević, M. S. (1918). "Strašivost". *Biser: list za širenje prosvjete među muslimanima u BiH*. God. III, br. 1, str. 8-10. i br. 2, str. 6-7.

الموجز

«مفتاح الإسلام» عند سرداريفيتش
العمل والتعامل والنشاط: تحليل الخطاب

إيلما ديليتش

يتناول هذا المقال ثلاثة مجالات في المصنوفة الإسلامية كما يفهمها محمد سعيد سرداريفيتش: الاستراتيجيات الأسلوبية التواصلية، والتعليمية المهنية، والاجتماعية المؤسسية، في واقع المسلمين البشاعة، أو على حد تعبيره، في وجود الكيان البوشناق. ويرتكز هذا التقسيم في فهم سرداريفيتش على تحليل النصوص التي يمر من خلالها شرح «مفتاح الإسلام» عنده، وهو: العمل، والتعامل، والنشاط. واليوم، في وقت يتجدد فيه الاهتمام عالمياً بالفرد، ثبت أن سيرة سرداريفيتش تساهم في البحث في مسار الحياة، والبحث في العلاقة بين السبب والنتيجة، والنشاط والبنية.

الكلمات الرئيسية: سيرة الحياة، محمد سعيد سرداريفيتش، مفتاح الإسلام، المعرفة المفيدة، النقد الذاتي المؤسسي.

Summary

SERDAREVIĆ'S 'SLOGAN OF ISLAM' – WORK, DEAL WITH AND ACT: DISCOURSE ANALYSIS

Ilma Delić

This article deals with the three domains of the Islamic matrix for understanding Muhamed Seid Serdarević: one is stylistic and communicological, second is educational and the third is social and institutional. These three form a strategy for the survival of the Bosniak people. It is formed on Serdarević's understanding is based on the text analysis interwoven with the slogan "work, deal with and act". It is established hereby that Serdarević's life endeavour, today, at the time of a global revival of the interest for the individual, represents a contribution to the study of the life cycle and the relation between cause and effect as well as the relation between action and expertise.

Keywords: life history, Muhamed Seid Serdarević, slogan of Islam, useful knowledge, institutional self-criticism